

Ortodox és neológ zsidók a pápai polgári leányiskolában (1875–1878)

ISMERT, HOGY A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓK az egyenjogúsításuk és a holokauszt közötti időszakban a keresztényeknél jóval iskolázottabbak voltak. A képlet a téma neves kutatójának, Karády Viktornak a kifejezésével összegezhető: a zsidók voltak az oktatási rendszerben folyó vetélkedés „*verhetetlen bajnokai*”.¹

A zsidó társadalom azonban nem volt egynemű. Az emancipáció után felbomlott a magyarországi zsidóság vallási egysége.² A neológ (kongresszusi) szervezetben az újításra nyitott hitközségek tömörültek, míg az ortodox irányzathoz — önképük szerint³ — a változtatásokat elvetők csatlakoztak. Azok a közösségek pedig, amelyek nem akartak tudomást venni az ortodox-neológ szakadásról, a gyakorlatban tovább növelték a széttöredezettséget azzal, hogy egy harmadik, úgynevezett status quo irányzatot alkottak. Az, hogy a status quo hitközségek tagságának vallásossága a neológokéra vagy az ortodoxokéra hasonlított-e jobban, a helyi viszonyoktól függött.⁴

ISKOLÁZOTTSÁGI EGYENLŐTLENSÉGEK ORSZÁGOS SZINTEN

Úgy szokás gondolni, és sok kortárs megfigyelő is úgy észlelte, hogy a modernitás kihívásaival a zsidóságnak a vallás reformálásától irtózó része nehezebben birkózott meg, és ennek megfelelően a nyilvános oktatás rendszerében, tehát az állam által elismert bizonyítványokat kiadó iskolákban is az ortodoxok vitték a legkevesebbre a zsidók közül. De, hogy tényleg így volt-e, léteztek-e

¹ KARÁDY 1997a. 122.

² A szakadásról lásd KATZ 1999.

³ SILBER 2008.

⁴ FROJIMOVICS 2008. 77–81. A status quo hitközségek irányultságáról folyó diskurzusra lásd a *Szombat* című folyóiratban 2014-ben zajló vitát, illetve PEREMICZKY 2016. 61–64.

iskolázottsági különbségek a zsidóság vallási frakciói között, és hogyan álltak az egyes irányzatok követői az iskolázási javakért folytatott vetélkedésben a keresztényekhez képest, arról országos léptékben biztosat nem tudunk. A korabeli statisztikai adatgyűjtésre támaszkodva pedig nem is fogunk tudni. Az állam ugyanis tudomásul vette, hogy a zsidó hitközségek nem egyféle szabályzatot fogadtak el magukra nézve érvényesnek, és ennek következtében több hitközségi szervezet jött létre, de nem ismerte el, hogy ezek külön felekezeteket képeznek,⁵ és ennek megfelelően a hivatalos társadalomstatisztika ügyet sem vetett a zsidóság szakadására, amikor a népességet vallási bontásban ábrázolta. A népszámlálások és az iskolaigazgatók által szolgáltatott adatokat feldolgozó közoktatásügyi statisztikák⁶ is, amiknek az eredményei a statisztikai évkönyvekben jelentek meg, kizárólag izraelitákról tudtak, a zsidóságon belüli frakciókat a Központi Statisztikai Hivatal nem különböztette meg, ami nagyszerű lehetőséget adott az irányzatoknak arra, hogy ki-ki magát állítsa be többséginek.⁷ Az egyedüli kivétel a szabály alól az 1930. évi népszámlálás volt. Ekkor a számlálóbiztosoknak minden izraelitától tudakolnia kellett, vajon a „kongr. (neolog) – orth. – statusquo szervezetű hitközség tagja”-e.⁸ Ennek ellenére az erről a cenzusról készült KSH-kiadványok is csak izraelitákról tudósítanak. Így legfeljebb azt lehet kideríteni a népszámlálásokból, hogy vajon az ortodox többségű törvényhatóságokban élő zsidóság mennyire volt képzett a neológ többségűekben lakókhöz képest.⁹

ISKOLÁZOTTSÁGI EGYENLŐTLENSÉGEK HELYI SZINTEN

Helyi szinten sem könnyű feladat megállapítani a zsidóság egyes frakcióinak tanultságát, mert a diákokról az iskolákban szabályszerűen vezetett nyilvántartások – az iskolai anyakönyv (főnévkönyv) és az évi értesítő (évkönyv) – vallási rovatai minden zsidó tanulót egységesen „izr.”-ként jelöltek meg.

Elvileg azonban, ideális forrásadottságok esetén, ilyen körülmények között is elképzelhető, hogy minden egyes zsidó vallású iskolás hitközségi hovatartozását kikövetkeztessük. Ehhez kétféle eljárás alkalmazására van szükség. Ha a

⁵ Lásd például 1888. ÉVI 1191. ELN. SZ. VKM RENDELET, 1888. 1069–1071., 1890. évi 341. eln. sz. VKM rendelet (közli: N. N. 1896. 20–23.)

⁶ KSH 1911. 318., 386., 392.

⁷ Lásd például N. N. 1911. 1–2., illetve ZEKE 1990. 147–148., FROJIMOVICS 2008. 82.

⁸ KSH 1941. 13*.

⁹ Erre lásd KARÁDY 1997b. 266–268., 273–274., BOLGÁR 2019.

diáknak az iskolai anyakönyvben rögzített lakhelyén csak egy hitközség működött, akkor a tanulóról tudható, hogy a zsidóságnak ahhoz az irányzatához tartozott, amihez ez a hitközség csatlakozott. Az állam ugyanis rendeletben szabályozta, hogy az izraelitáknak lakóhelyükön működő hitközséghez kell csatlakozniuk.¹⁰

Abban az izgalmasabb esetben, ha a tanuló lakóhelyén több hitközség is volt, úgy dönthető el, melyik hitközséghez tartozott az illető, ha a kutató rászánja magát a hitközségek születési anyakönyveinek és az iskolai anyakönyveknek az összefésülésére, vagyis megkeresi, melyik diák melyik hitközség születési anyakönyvében szerepel.

Amíg azonban nem akad ilyen buzgó történetíró, segítségünkre siet néhány túlbuzgó iskolaigazgató, aki a maga szakállára úgy döntött, jelezni fogja az év végi iskolai értesítőben, kik és hányan erősítették a zsidó diákok közül a neológ, az ortodox, illetve a status quo pártot. Két olyan intézményre segített rábukkannom a kutatói szerencse, amelyben ideig-óráig ilyen akkurátus nyilvántartást vezettek. Az egyik a gyöngyösi gimnázium volt az 1933/1934. és az 1943/1944. tanév között.¹¹ A másik a pápai Állami Polgári Leányiskola a dualista korszak elején, amikor ez az iskola volt az egyetlen elemnél magasabb szinten lányokat képző intézmény a városban. Ebben a tanulmányban a pápai leánypolgáriról fennmaradt adatokat törekszem kifagatni arról, hogy álltak iskolázottságban a zsidóság frakciói egymáshoz és a nem zsidókhoz képest.¹²

ORTODOX ÉS NEOLÓG ZSIDÓK A PÁPAI NŐOKTATÁSBAN

Az, hogy a pápai polgári leányiskola vezetése ekkoriban érzékeny volt a zsidóság belső megosztottságára, nem volt véletlen. A pápai ortodox izraelita hitközségnek a „haladók” és „maradók” között folyó, régre visszanyúló¹³ belharca oda vezetett, hogy 1875-ben az „újító” kisebbség kiszakadt és önálló neológ hitközséget alapított, aminek különállása 1880-ig maradt fenn.¹⁴ Az éles hangú

¹⁰ 1888. ÉVI 1191. ELN. SZ. VKM RENDELET, 1888. 1075. Lásd még UJVÁRI 1929. 368.

¹¹ A gyöngyösi adatok elemzésére lásd BOLGÁR 2019.

¹² A zsidók megjelenésére az alapfokúnál magasabb szintű nyilvános pápai iskolákban a XIX. század első felében lásd HUDI–KÖBLÖS 2006. 82., 84., HUDI 2007. 51–61., JAKAB 2014. 153–154.

¹³ HUDI 2007., JAKAB 2010.

¹⁴ SCHOOR 1905. 199., UJVÁRI 1929. 682., SZALAI 1996. 18–19., 22., SZALAI 2003. 27–32., KOMORÓCZY 2016. 203–231., különösen 224. — A pápai zsidó identitásra egy helyi zsidó élclap humorának tükrében lásd ÜVEGES 2016.

vitának az egyik témája éppen a tanultság volt. A neológ hitközség ellenőre,¹⁵ Schmideg Sámuel a szakadás évében „*elmaradottnak*”, „*értelmi homályban*”, illetve „*az obscuritás [...] fátyla*” alatt élőnek mondta a pápai ortodoxokat. Sőt a műveletlenséggel egylényegűnek tekintette az ortodoxiát, amikor kijelentette, hogy ha az ortodoxok iskolázottak lennének, mindjárt nem lennének többé ortodoxok: „*ha csak közletről is érintette volna önöket a műveltség, bizonyon mondhatjuk önök is a haladók számát szaporították volna*”.¹⁶

A pápai ortodox hitközségi elnök, Löwenstein Adolf érzekelte, hogy az ő pártjukat a műveletlenséggel asszociálják, de azt állította, hogy ez tévedés, igazából az ortodoxok viszik a prímet a közép- és felsőfokú oktatásban.¹⁷ Schmideg erre azzal tromfolt, hogy ha vannak is az ortodoxoknak iskolázott gyermekei, azok fel fognak csapni neológoknak: „*az ortodoxok tanult gyermekei mind a haladó párt eszméjét karolták fel és fogják felkarolni a jövőben is*”.¹⁸

A pápai szkizma időben éppen egybeesett a pápai állami polgári leányiskola alapításával,¹⁹ így az iskolának az első értesítője, amely az 1875/1876. tanévről szólt, már reagált a feszült helyzetre. Az évkönyv a tanulók névsorában még minden zsidó vallású diákot „*izr.*”-ként tüntetett fel, de a statisztikai összesítésben már három éven keresztül külön mutatta ki az „*izr. orth.*”-ok és „*izr. neol.*”-ok létszámát. Ebből kiderül, hogy az évente beiratkozó mintegy három tucat zsidó vallású tanulónak átlagosan 64%-a ortodox volt.

AZ ORTODOX ÉS A NEOLÓG HITKÖZSÉG ERŐVISZONYA PÁPÁN

Hogy ez sok-e vagy kevés, azt akkor dönthetjük el, ha kiderítjük, mekkora tömegből toborzódott az ortodox diákság, vagyis a pápai zsidóság mekkora hányada maradt az ortodoxia kebelében. Egy adatot találtam, ami felvilágosítást nyújt erről: 1877-ben a *Pápai Lapok* közreadta a város tanköteles korú ifjúságának 1876. évi statisztikáját az iskolakötelesek összeírásáért felelős polgármester jelentése alapján, amiben külön adta meg az ortodox és a neológ hitközséghez tartozók létszámát (1. táblázat).

¹⁵ N. N. 1875: 125.

¹⁶ SCHMIDEG 1875. 16.

¹⁷ LÖWENSTEIN 1875. 6.

¹⁸ SCHMIDEG 1875. 16.

¹⁹ NAGY 1905. 228.

1. táblázat

A pápai tankötelesek száma felekezet, életkor és nemek szerint 1876-ban²⁰

Tankötelesek		Nem zsidó (fő)				Zsidó (fő)		
<i>kora (év)</i>	<i>neme</i>	<i>r. k.</i>	<i>ref.</i>	<i>ev.</i>	<i>össz.</i>	<i>ort.</i>	<i>neol.</i>	<i>össz.</i>
6–12 ²¹	fiú	535	64	47	646	279	74	353
	lány	465	68	16	549	211	61	272
12–15 ²²	fiú	269	45	26	340	105	11	116
	lány	217	19	7	243	59	11	70
Összesen		1486	196	96	1778	654	157	811

A kimutatás több nehezen hihető információt tartalmaz a tankötelesek nemi és korösszetételéről ahhoz képest, hogy általános tankötelezettség volt. Ez annyit tesz, hogy valójában nem a tankötelesek, hanem egészen pontosan a városi hatóság által tankötelesnek felismertek statisztikáját közölte az újság. Az összeírás feltehetően azért volt hiányos, mert utoljára 1876-ban a községi előljáróságok a tankötelesek adatait az anyakönyveket vezető lelkészekről szereztek be.²³ Valószínűleg ez az oka annak is, hogy az összeírás megkülönböztette az ortodoxokat a neológoktól.

Azt azonban, ami számunkra lényeges, vagyis a neológ-ortodox arányt a pápai zsidóságban, a jelek szerint jól becsli meg a tankötelesek összeírása. A *Pápai Lapok* ugyanis publikált egy statisztikát a városban az 1877. év során történt születések és házasságkötések számáról is, amit felhasználhatunk a tankötelesek összeírásának ellenőrzésére, mivel ez is ortodox-neológ bontásban adta közre a zsidók adatait:

2. táblázat

A születések és házasságkötések száma Pápán felekezet szerint 1877-ben²⁴

Anyakönyvi esemény	Nem zsidó (fő)				Zsidó (fő)		
	<i>r. k.</i>	<i>ref.</i>	<i>ev.</i>	<i>össz.</i>	<i>ort.</i>	<i>neológ</i>	<i>össz.</i>
Születés	360	60	34	454	101	29	130
Házasságkötés	66	13	19	98	19	6	25

²⁰ Forrás: N. N. 1877. 70. (r. k. = római katolikus, ref. = református, ev. = evangélikus, ort. = ortodox, neol. = neológ, össz. = összesen)

²¹ Mindennapos iskolára kötelezett korúak (1868. évi XXXVIII. tc. 1. és 49. §).

²² Ismétlő iskolára kötelezett korúak (1868. évi XXXVIII. tc. 1. és 50. §).

²³ KSH 1911. 305., KSH 1913. 4*.

²⁴ Forrás: N. N. 1878. 2.

Amíg 1876-ban a tankötelesként regisztrált pápai izraeliták 19,4%-a volt a neológ hitközség tagja, addig az 1877-ben világra jött pápai izraelitáknak a 22,3%-a, a házasodóknak a 24%-a. A pápai izraelita újszülötteknek és házasodóknak tehát durván akkora hányada volt neológ szakadár, mint amilyen arányban a tankötelesként felismert izraeliták a kongresszusi hitközséghez tartoztak.

AZ ISKOLÁZÁSI ESÉLYEK KÜLÖNBSÉGE

Ezzel a tudással felvértezve mindjárt három népesség vallási megoszlásához is viszonyíthatjuk az állami leánypolgári tanulóközönségének felekezeti összetételét (3. táblázat).

Először, a *Pápai Lapok* statisztikájából megtudható milyen vallásúak voltak a tankötelesként számon tartott pápai leányok, akik közül a leánypolgáristák döntő többsége kikerült. Másodsor, ismerjük az 1880. évi népszámlálásból az egész városi lakosság felekezeti struktúráját úgy, hogy az izraeliták nincsenek irányzat szerint megkülönböztetve. Ezt úgy orvosolhatjuk, ha az izraelita pápaiaknak 1880-ban akkora hányadát becsüljük ortodoxnak, amekkora arányban ortodoxok voltak a fiú és leány tanköteles izraeliták a polgármesteri jelentés szerint 1876-ban. Harmadszor a népszámlálásból kiszámolható a pápai hitközség területének,²⁵ vagyis a városnak és környékének felekezeti összetétele is, ami azért érdekes, mert a leánypolgári értesítőjének tanúsága szerint „*vidékiek*” is viszonylag szép számmal beiratkoztak az iskolába. A hitközség teljes területén élő zsidóságban az ortodoxok arányát úgy becsültem meg, hogy a környéki falvak zsidóságáról feltételeztem, ők is részt vettek a szakadásban, és ugyanolyan arányban álltak egyik vagy másik oldalra, mint a Pápa városában élők.

²⁵ Pápa rendezett tanácsú város és a pápai járás községei a nemesszalóki hitközséghez tartozó községek kivételével (ezekre lásd FROJIMOVICS 2007. 409–411., 443–445., LÁNG 1974. 175.).

3. táblázat

A pápai állami polgári leányiskola tanulói felekezet szerint (1875/1876–1877/1878)²⁶

Kategóriák	Tanév	Nem zsidó				Zsidó		
		<i>r. k.</i>	<i>ref.</i>	<i>ev.</i>	<i>össz.</i>	<i>ort.</i>	<i>neol.</i>	<i>össz.</i>
I. tanulólétszám	1875/1876	46	4	4	54	28	18	46
	1876/1877	37	3	5	46	36	19	54
	1877/1878	32	5	8	45	35	20	55
	Átlag	38	4	6	48	33	19	52
II.		60,1	7,7	2,0	69,8	23,8	6,3	30,2
III.		58,2	10,9	6,7	75,8	19,5	4,7	24,2
IV.		64,2	11,9	14,9	91,1	7,2	1,7	8,9

I. Polgári leányiskola tanulói

II. Pápa tankötelesként nyilvántartott leány népessége (1876)

III. Pápa népessége (1880)

IV. A pápai hitközség területén élő népesség (1880)

Megjegyzés: az adatok minden sorban %-ban értendők! A becült adatokat *kurzíváltuk*.

Az így kapott adatsorokat az állami leánypolgári diákságának felekezeti összetételéhez hasonlítva, azt figyelhetjük meg, hogy amíg minden második leánypolgárista zsidó volt, addig csak minden negyedik pápai lakos és minden harmadik-negyedik iskoláskorú pápai lány volt az. Ez a zsidó iskolázottsági fölény elsősorban a „frakciózó” kisebbségnek volt köszönhető. A frissen kiszakadt pápai neológ hitközség tagjai úgy fényérvnyivel jártak előbbre mindenki másnál lányiskoláztatásban. Ám az ortodoxoknak sem volt miért szégyenkezniük. Ha a neológok egy napon mind megelégtették volna a pápai jó levegőt, és elköltöztek volna máshova, akkor is a zsidók maradtak volna a győztesei a nőiskolázási javakért folytatott pápai versengésnek, mert a maradék, ortodox zsidóság is sokkal nagyobb valószínűséggel járatta gyermekeit a leánypolgáriba, mint a keresztények.

²⁶ Forrás: MODRACH 1876. 26., MODRACH 1877. 6., MODRACH 1878. 43., N. N. 1877. 2., KSH 1882. 356–357., 360.

ÖSSZEGZÉS

A pápai ortodox hitközségi elnök, Löwenstein Adolf 1875-ben azt állította, hogy „*ha figyelembe vesszük a középtanodák és egyetemek növendékeit is, az ott tanuló zsidók is jobbára orthodoxok gyermekei*”.²⁷ A pápai állami leánypolgárinak a korai történetére annyiban illik az elnök leírása, hogy tényleg az ortodoxok adták a zsidó tanulók többségét. Ám ha Löwenstein úgy értette, hogy az ortodoxok voltak az iskolázottabbak, akkor összekeverte a vágyait a valósággal, legalábbis a pápai polgárista diáklányok között a helyi neológok nagyobb eséllyel bukkantak fel, mint az ő hitközsége tagjai. Takargatni valója azonban nem volt a pápai ortodoxoknak, mert a nőiskolázásban az ezüstérem az övék volt. A szerencsés véletlen folytán fennmaradt adatokból nemcsak az derült ki a pápai ortodox zsidó családokról, hogy a keresztény felekezetekhez viszonyítva nyitottak voltak a világi, nem vallásos jellegű képzésre, hanem az is, hogy lányaik (világi) képzésétől sem rettentek vissza, és már az 1870-es években ez volt a helyzet.

RÖVIDÍTÉSEK

AP	= Acta Papensia
ESz	= Egyháztörténeti Szenle
MV	= Mozgó Világ
MZsSz	= Magyar-Zsidó Szemle
PL	= Pápai Lapok

IRODALOM

1888. ÉVI 1191. ELN. SZ. VKM RENDELET 1888 = Rendeleték Tára 22 (1888) 9. sz. 1069–1077.
BOLGÁR 2019 = BOLGÁR Dániel: Zsidó vagy neológ felüliskolázottság? Iskolázottsági egyenlőtlenségek a magyarországi zsidóságon belül a dualista korszaktól a holokausztig. = ESz 20 (2019) 3. sz. (Megjelenés alatt).
FROJMOVICS 2007 = FROJMOVICS Kinga: Magyar zsidó levéltári repertórium, III. Magyarországi zsidó anyakönyvek 1760-tól napjainkig. (Hazai levéltárak és irattárak.) Bp., 2007.
FROJMOVICS 2008 = FROJMOVICS Kinga: Szétszakadt történelem. Zsidó vallási irányzatok Magyarországon. 1868–1950. Bp., 2008.

²⁷ LÖWENSTEIN 1875. 6.

- HUDI – KÖBLÖS 2006 = HUDI József – KÖBLÖS József: A Pápai Református Kollégium szervezete és működése a XVI–XIX. században. (Bevezető tanulmány.). In: A Pápai Református Kollégium diákjai. 1585–1861. Szerk.: Köblös József. Pápa, 2006. 7–142.
- HUDI 2007 = HUDI József: Zsidó ifjak a Pápai Református Kollégiumban 1848 előtt. = AP 7 (2007) 1–2. sz. 51–62.
- JAKAB 2010 = JAKAB Réka: „Kóser-e a rabbi?” Ortodoxok és újítók a pápai zsidó községben az 1840-es években. = Századok 144 (2010) 3. sz. 595–616.
- JAKAB 2014 = JAKAB Réka: Bérleből polgár. Pápa város zsidó közösségének társadalom- és gazdaságtörténete. 1748–1848. Bp., 2014.
- KARÁDY 1997a = KARÁDY Viktor: Társadalmi mobilitás, reprodukció és az iskolázás minőségi egyenlőtlenségei. In: Uő.: Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945). Történeti-szociológiai tanulmányok. Bp., 1997. 111–130.
- KARÁDY 1997b = KARÁDY Viktor: A magyar zsidóság regionális és társadalmi rétegződéséről (1910). In: Uő.: Zsidóság, modernizáció, polgárosodás. Tanulmányok. Bp., 1997. 249–274.
- KATZ 1999 = KATZ, Jakov: Végzetes szakadás. Az ortodoxia kiválása a zsidó hitközségekből Magyarországon és Németországban. Ford.: Ács Gábor – Stöckl Judit. Bp., 1999. (Múlt és Jövő Könyvek. Magyar Zsidó Történelem)
- KOMORÓCZY 2016 = KOMORÓCZY Géza: Pápa, zsinagóga: Orthodoxok és „felvilágosultak” birkózása”. In: Uő.: Holocaust. Bp., 2016.
- KSH 1882 = ORSZÁGOS MAGYAR KIRÁLYI STATISZTIKAI HIVATAL (szerk.): A magyar korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve. Bp., 1882.
- KSH 1911 = MAGYAR KIRÁLYI KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (szerk.): A M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal munkássága. Bp. 1911. (Magyar Statisztikai Közlemények, 36.)
- KSH 1913 = MAGYAR KIRÁLYI KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (szerk.): A magyar szent korona országa népoktatásügyének fejlődése. Bp., 1913. (Magyar Statisztikai Közlemények, 31.)
- KSH 1941 = MAGYAR KIRÁLYI KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (szerk.): Az 1930. évi népszámlálás. VI. rész. Végeredmények összefoglalása, továbbá az 1935., 1938. és 1939. évi népszámlálások végeredményei. Bp., 1941. (Magyar Statisztikai Közlemények, 114.)
- LÁNG 1974 = LÁNG Jehuda-Gyula: A pápai zsidóság emlékkönyve. A mártírhalált halt pápai és környékbeli zsidók emlékére. Tel-Aviv, [1974.]
- LÖWENSTEIN 1875 = LÖWENSTEIN Adolf: Nyilatkozat a rabbiválasztás ügyében. = PL 2 (1875) 1. sz. 6–7.
- MODRACH 1876 = [MODRACH Anna] (szerk.): A Pápai Állami Nyilvános Polgári Leányiskola értesítője az 1875–76. tanévről. Pápa, 1876.
- MODRACH 1877 = [MODRACH Anna] (szerk.): A Pápai Állami Nyilvános Polgári Leányiskola értesítője az 1876–77. tanévről. Pápa, 1877.
- MODRACH 1878 = [MODRACH Anna] (szerk.): A Pápai Állami Nyilvános Polgári Leányiskola értesítője az 1877–78. tanévről. Pápa, 1878.
- N. N. 1875 = N. N.: Az izraelita hitközség szabadelvű pártja... = PL 2 (1875) 14. sz. 125.
- N. N. 1877 = N. N.: Városunk nevelés- és iskolaügye. = PL 4 (1877) 18. sz. 70–71.
- N. N. 1878 = N. N.: Népesedési mozgalom városunkban 1877-ben. = 5 (1878) 1. sz. 2.
- N. N. 1896 = N. N.: Emlékirat a vallás és közoktatásügyi miniszterhez az Izraelita Egyetemes

- Gyűlés egybehívása tárgyában. = MZsSz 13 (1896) 1. sz. 1–39.
- N. N. 1911 = N. N.: Statisztika és autonomia. = MZsSz 23 (1911) 1. sz. 1–5.
- NAGY 1905 = NAGY Gabriella: Az állami polgári leányiskola története. In: Pápa város egyetemes leírása. Szerk.: Kapossy Lucián. Pápa, 1905. 228–232.
- PEREMICZKY 2016 = PEREMICZKY Szilvia: Status quo – egykor és ma. Egy magyarországi zsidó vallásos irányzat története. = MV 42 (2016) 12. sz. 54–66.
- SCHMIDEG 1875 = SCHMIDEG Sámuel: Válasz az orthodox hitközség eljárásának. = PL 2 (1875) 2. sz. 15–16.
- SCHLOOR 1905 = SCHLOOR Ármin: A pápai izr. hitközség történetéből. In: Pápa város egyetemes leírása. Szerk.: Kapossy Lucián. Pápa, 1905. 197–200.
- SILBER 2008 = SILBER, Michael K.: Az ultrartodoxia keletkezése, avagy egy hagyomány kitálása. Ford.: Boros Attila. In: Magyar zsidó történelem – másképp. Jeruzsálemi antológia. Szerk.: Silber, Michael K. Bp. – Jeruzsálem, 2008. 211–282. (Múlt és Jövő Könyvek. Hágár 6.)
- SZALAI 1996 = SZALAI Antal: A pápai zsidóság története és a hitközség szerepe a város társadalmi életében. Pápa, 1996.
- SZALAI 2003 = SZALAI Antal: A pápai zsidóság asszimilációs törekvései és polgárosodása. 1600–144. Pápa, 2003.
- UJVÁRI 1929 = UJVÁRI Péter (szerk.): Magyar zsidó lexikon. Bp., 1929.
- ÜVEGES 2016 = ÜVEGES Bence: Találkozik-e Freud Grünnel? Magyar zsidó humorérzések. 1868–1925. In: Vidéki élet és vidéki társadalom Magyarországon. Szerk.: Pap József – Tóth Árpád. Bp., 2016. 128–136. (Rendi társadalom – polgári társadalom, 28.)
- ZEKE 1990 = ZEKE Gyula: Szakadás után... Adalékok a magyarországi zsidóság felekezeti irányzatainak társadalomtörténetéhez (1868–1949). In: Hét évtized a hazai zsidóság életében. I. rész. Szerk.: Lendvai L. Ferenc – Sohár Nikó – Horváth Pál. Bp., 1990. 145–161.

SUMMARY

Dániel Bolgár

ORTHODOX AND NEOLOGUE JEWS IN THE HIGHER ELEMENTARY GIRLS' SCHOOL
IN PÁPA BETWEEN 1875 AND 1878

After the emancipation, the religious unity of the Hungarian Jewish society broke up. Both contemporary and present-day researchers suppose that here was a significant difference between the levels of the secular education between the two big fractions, the orthodox relying on traditions and the neologue Jews open to the reforms. This statement, however, is hard to control because neither the state's statistical data collection nor the schools' registers made any difference between Jewish students on which wing they belonged to. In some schools, however, headmasters did not strictly insist on the rules so they recorded which wing their students belonged to. Among such schools was the State Higher Elementary Girls' School in Pápa, which for three years made records on the number of orthodox and neologue students. These data show that the daughters of orthodox Jewish families had less chances for good school education than of those belonging to neologue Jewish families, but still more than of the ones born in Christian families. Consequently, orthodox Jewish families were willing to educate their daughters in secular schools in Pápa as early as the 1870s.